

BIZANTINOLÓGIÁNK JEZSUITA KEZDETEI

Jóllehet Bizánc történeti irodalmának terméséből Hunyadi Mátyás király (1458–90) híres hollós könyvtárába is jutott,¹ mégsem onnan és mégsem akkor indult útjára a középgörög források tudományos igényű magyar feldolgozása. A Corvina hamar szétszórattott és a romlásnak századaiban két pogány közt őrlődő, vallási villongásoktól is meghasonlott magyarság erejéből nem futotta a régmúlt zavartalan szemlélésére: érdeklődése saját korára, illetve annak közvetlen előzményeire irányult.² Csakhogy a IX. századi ősök honfoglalásáról értékes emlékfoszlányokat őriztek meg a Keletrómai Császárság gondolkodó – nem egyszer koronás – fői. A XVIII. század immár újra békés Magyarországon végre alkalom nyílt arra, hogy ezek a források ismertté válhassanak a magyar tudományos élet számára. Ehhez a korszak egyik legjelentősebb történeti gyűjteménye, a *Corpus Byzantinae Historiae*³ kedvező háttérrel biztosított.

A hazai történetírás XI. századi megszületése és XVIII. századi megéledése egyaránt az egyháziak érdeme. Az időközben több felekezetre bomlott magyar kereszténység a belharcok elültével ekkorra jutott el odáig, hogy az egymás közti ellentétek a tudományosság nemes versengésévé szelidültek, s ezt tovább színesítette a katolikus rendek közötti rivalizálás. Legszigorosabbnak és legeredményesebbnek a Jézus-társaságbeliek mutatkoztak.

Timon Sámuel (1675–1736) 1733-ban állt elő *Imago antiquae Hungariae*⁴ című alkotásával. Ebben a régi Magyarország földjét, valamint hun, avar és magyar fejezetekre tagolt történelmét mutatta be. A jezsuita áldozópap-tanár⁵ új írói magatartást honosított meg: előszeretettel ütköztette az egyazon eseményről fennmaradt eltérő vélekedéseket, amelyek szó szerinti idézetét kritikái megjegyzései fűzik össze. A hazánkban addig ismeretlen módszerrel első magyarként Otrokocsi Fóris Ferenc kísérletezett, csakhogy ő külföldön alkotott.⁶ Timon munkássága eképp egy korszak nyitánya, mégha mutatkoznak rajta a régiesség jelei is; bizánci ismeretei a XVII. századot idézik.⁷ Újítása azonban, amely majd a jezsuita történetírás két legnagyobbja, Pray György és Katona István által teljesebb ki, indokoltá teszi a kiterőt.

¹ MORAVCSIK GYULA: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. 25. (MORAVCSIK 1934.) Legújabbán OLAJOS TERÉZ: A magyarországi bizantinológia a XX. században. In: KOSZTA LÁSZLÓ szerk.: Kelet és Nyugat között. Szeged, 1995. 381–382. (Olajos 1995.)

² HÓMAN BÁLINT: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. In: Hóman Bálint munkái II. Történetírás és forráskritika Bp. 1938. 392. (HÓMAN 1938.) A XVI–XVII. század történetírásáról legrészletesebben: BARTONIEK EMMA: Fejezetek a XV–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp. 1975. (kézirat)

³ MORAVCSIK 1934. 5., OLAJOS 1995. 383.

⁴ TIMON SÁMUEL: *Imago antiquae Hungariae*. Kassa, 1733 (Timon 1733.)

⁵ Timon életéről és műveiről ld. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái XIV. Bp. 1914. 180–182. (Szinnyei.) Iskolateremtő példájának méltatása: HÓMAN 1938. 399.

⁶ MORAVCSIK 1934. 26., Uő: Bevezetés a bizantinológiába. Bp. 1966. 155.

⁷ TIMON 1733. 316–321.

Az *Imago antiquae Hungariae* lapjain eddig nem látott bőségben sorakoznak a nyugati feljegyzések: a honfoglalást Regino, Liutprand, Aventinus, valamint a Bajor és a Fuldai Évkönyvek alapján írta meg Timon Sámuel.⁸ Fejlett kritikai érzékét példázza ma is helyt álló meglátása, amellyel Aventinusénál többre becsüli a Fuldai Évkönyvek tudósításait, mondván „azok írója a magyarok bejövetelkor élt”.⁹ Timon ekkor az avarok Aventinustól megfogalmazott kipusztulása ellen érvelt, s megemlítette, hogy arról egyébként a görögök is hallgatnak.¹⁰ De a görögök hallgatása az *Imagot* is jellemzi: a honfoglaláskor egyetlen bizánci szerzőjeként csupán Georgios Kedrenos tűnik fel.¹¹ Természetes hát, hogy az *Imago* szerzője nem volt közvetlen hatással a középgörög tanulmányok megindulására. Jelentősége mégsem lebecsülendő: tudósi tekintélyének köszönhetően az elemző-bíráló gyakorlat hamar meggyökeresedett történeti irodalmunkban. Hatása – nem véletlenül – először rendtársai körében mutatkozott. Közülük került ki a honi bizantinológia első képviselője is.

Kéri Borgia Ferenc (1702–68) a XVIII. századi tudományos élet egyik legszínesebb alakja volt.¹² A természettannal, csillagászáttal is foglalkozó bölcseleti és teológiai doktor még nagyszombati rektorsága előtt állt elő Bizánc történetjének rövid foglalatával. Az 1738-tól folyamatosan közreadott *Epitome Historiae Byzantinae* harmadik, 1740-ben megjelent kötete a keleti császárság 829 és 975 közötti időszakát tekinti át.¹³ A bizánci történeti irodalom ez idő tájt teljesnek tudott természet első magyarként Kéri aratta le, ily módon az *Epitome* tárházát *Leo Grammaticus*, *Cedrenus*, *Zonaras*, *Symeon Logotheta*, *Georgius Monachus*, *Theophanes Continuator*, *Arethas* is gazdagította.¹⁴ Gyűjteménye legbecsesebb darabjának mindazonáltal VII. Konstantin császár (913–959) azon műve bizonyult, amelyet első kiadója a „*De administrando imperio*” (*DAI*) címmel látott el,¹⁵ s Kéri Borgia is ekként idézi, mit írt a „*Biborbanszületett Császár a Birodalom Kormányzásáról feljegyzetekben*”.¹⁶

A jezsuita tudós rendjéhez méltó alaposággal látott neki az újonnan nyert adatok kiértékeléséhez: a görög kútfőkön túl a magyar és a nyugati krónikákra is tekintett. Lelkiismeretes forráselemzésének azonban gátat szabott választott témája, amelyet műve címében vállalt: Bizánc történelmének kivonata. Ám így is többet, s alaposabbat nyújt a IX–X. századi magyarságról, mint az egy rövidségre törekvő egyetemes jellegű történeti összefoglalástól elvárható lenne: A

---

⁸ TIMON 1733. 316.

⁹ „*De excidio denique Hunnorum, et Avarorum tacent Graeci, homines et viciniore Daciae, et suo pte ingenio loquaciores. Imo vero tantum abest, ut ab Ungaris Avari occisione occisi fuerint, ut ab iis appellationem Avarorum acceperint. Aperte enim id tradunt Annales Fuldenses; quorum scriptor sub adventum Ungarorum vixerit.*” TIMON 1733. 320.

¹⁰ Uo.

¹¹ TIMON 1733. 325. Georgios Kedrenos e tudósításait Ioannes Skylitzestől vette át. MORAVCSIK 1934. 122–123., 179.

¹² Kéri Borgia Ferenc életéről és műveiről ld. SZINNYEI VI. 1899. 102–104.

¹³ KÉRI BORGIA FERENC: *Epitome Historiae Byzantinae, e compluribus maximi Graecis scriptoribus concinnata. A Theophilo Imperatore ad Basilium Iunioem*. Nagyszombat, 1740. (KÉRI 1740.) A korábbi kötetek bibliográfiai adatai: *Epitome... Ab Arcadio Imperatore ad Heraclium*. Nagyszombat, 1738., *Epitome... Ab Heraclio ad Theophilum Imperatorem*. Nagyszombat, 1739. A kötetek a 395 és 610, illetve a 610 és 829 közötti időszakot fogják át. A legkorábbi témájú kötet negyedikként jelent meg: *Epitome... A Constantino Magno ad Basilium Iunioem*. Nagyszombat, 1741.

¹⁴ Kéri következőtösen latin változatban említi a görög írókat. Hóman Bálint szerint a *Corpus Byzantinae Historiae* második, velencei kiadását használta. HÓMAN 1938. 399.

¹⁵ MORAVCSIK 1934. 149.

¹⁶ „*Imperator Porphyrogenitus in Commentario de Administrando Imperii.*” KÉRI 1740. 55.

magyar história kutatásában elért eredményei nemzeti érdeklődéséből fakadtak, amely néhol az idegen tárgy kereteit is szétfeszítette.

Több ízben sorra vette, mint nevezték a különböző szerzők a magyarokat,¹⁷ s jórészt az *Ungros, Turcos* változatokat találta, ezért annál nagyobb lelkesedéssel fogott egy eltérő névalak magyarzatába. A *DAI.* 37. fejezetét nyitó mondatban szerepel – itt egyedül – egy *Mazaros* forma, ami köré Kéri tetszetős elméletet szőtt. Összevetve az általános türk, s az egyszeri, a magyarra kísértetiesen hasonló mazar elnevezést, arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy Konstantin így különböztette meg a Pannóniába vonult magyarokat a Perzsiába szakadtaktól.¹⁸ Ez a vélekedése sokáig tartotta magát történetírásunkban, holott tévedésen alapult: a mazar változat nem a magyar, hanem a kazár népnév elírásával jött létre. E hibát még a párizsi kézirat másolója vétette, a legismertebb és legkorábban kiadott szövegváltozat készítője.¹⁹ Kéri Borgia Ferenc a földrajzi adatokkal jobb eredményre jutott: az Etil folyót elsőként ő azonosította a Volgával, valamint az Etil és a Jaik (Urál) vidékét is helyesen jelölte meg besenyő szállás-területként.²⁰

Amíg Timon – aki „szemmel láthatólag nem ismerte a Biborbanszületett feljegyzéseit”²¹ – Kedrenos alapján csupán egyetlen hadtörténeti szeletet tált olvasója elé, addig Kéri teljes képet adott a kor összefüggő hadműveleiről. A magyar-bolgár háborúkat Theophanes Continuatus és Ioannes Zonaras művei alapján adja elő a 890. évnél,²² ám a harci krónikán túl a szövetségi rendszerek tárgyalásakor tágabb forráskörből merít. Érinti az Arnulf és Svatopluk küzdelmében vállalt magyar részvételt – itt nyugati szerzőre, Aventinusra hagyatkozik²³ – és ezzel, tudniillik a hadak Pannóniába távoztával magyarzza immár Konstantin alapján a besenyőktől elszenvedett vereséget.²⁴ A bizánci történetre összpontosító szemlélet a honfoglalást így a keleti császárság és a bolgárok közötti háborúskodás szűrőjén keresztül láttatta.

Kéri Borgia Ferenc figyelme a X. század eseményeinek taglalásakor sem fordult el a magyaroktól. Bizáncig hatoló első hadjáratukat helyesen datálja 934-re,²⁵ a gyula, illetve Tormás és Bulcsú követjárásához is mintaszerű elemzést fűz. A karcha további sorsát követve megállapítja, hogy tévedett Kedrenos, mivel Bulcsú halálát János frank királynak és nem Ottónak tulajdonította.²⁶ A karcha és a gyula méltóságát a *DAI.* 40. fejezete szerint mutatta be.²⁷ A Konstantinnál fennmaradt Árpád-családfa első ismertetőjeként látható elégedettséggel nyugtázta, hogy Zoltán és Taksony nemcsak itt, de a magyar forrásokban is szerepel.²⁸

---

¹⁷ KÉRI 1740. 48., 82.

¹⁸ KÉRI 1740. 86.

¹⁹ MORAVCSIK GYULA: *Byzantinoturcica* II. Bp. 1943. 158., GY. MORAVCSIK–R. J. H. JENKINS: *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio* I. Bp. 1949. 166., II. (Commentary) London, 1962. 143., (MORAVCSIK–JENKINS, *DAI.* II.), MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp. 1984. 40. (Moravcsik, ÁMTBF.)

²⁰ KÉRI 1740. 85–86.

²¹ „R. P. Samuel Timon S. J. *praeclare de Ungaria nova, et vetere meritis non videtur ad manum habuisse Porphyrogeniti commentarios...*” KÉRI 1740. 87.

²² KÉRI 1740. 82–83.

²³ KÉRI 1740. 84. a) lábjegyzet

²⁴ KÉRI 1740. 85.

²⁵ KÉRI 1740. 132.

²⁶ KÉRI 1740. 145. Elgondolkodtató, hogy Kedrenos forrása, Skylitzes viszont helyesen említi Ottót. MORAVCSIK, ÁMTBF. 86.

²⁷ KÉRI 1740. 145–146.

²⁸ KÉRI 1740. 87.

Az elmondottakat tekintve meglepő, mily hamar elhalványult Kéri Borgia Ferenc emlékezete. A magyar szerzők XVIII. századi tudós életrója, a piarista Horányi Elek Bizánc kivonatos történelmének csak egy későbbi, „*Imperatores orientis, compendio exhibitii, e compluribus maximi Graecis scriptoribus, a Constantino Magno ad Constantinum ultimum, et expugnatam per Turcos Constantinopolim*” (Nagyszombat, 1744) néven kiadott változatát ismerte;²⁹ *Epitome Historiae Byzantinae* címen először Katona István említette Kéri munkáját.³⁰ Pray György hatalmas művében csak egyetlen hivatkozás erejéig fordult a bizánci történet összegzőjéhez,³¹ míg Konstantin magyar adatait – Pray után száz évvel – terjedelmes tanulmányában elemző Szabó Károly teljességgel mellözi Kéri Borgia Ferencet.³² Hasonlóképpen hallgat róla Darkó Jenő, aki pedig a bizánci kutatások történetét tekintette át 1902-ben.³³ Ezzel ellenkezőleg Vásáry István újabban az *Epitome* íróját idegen tollakkal ékesítette úgy, hogy a *DAI* első kiadóját látta és láttatta benne.³⁴ Moravcsik Gyula némileg pontosabban fogalmazott, amikor *A birodalom kormányzásáról* írott mű magyar tudósításának ismertetőjeként méltatta Kérit,³⁵ sőt XVIII. századi elődjének egy gondolatát a *Byzantinoturcica* jellegéül választotta, csak az évszámot vétette el: 1740 helyett 1739-re datálta az *Epitome* vonatkozó kötetének megjelenését.³⁶ Hóman Bálint közelebb járt az igazsághoz, mondván a jezsuita tudós a bizánci források magyar vonatkozású adatainak első kiaknázója volt.³⁷ Olajos Teréz a mai kutatásban hasonlóan helyesen mérte fel Kéri forrásgyűjtői jelentőségét, ám a kötetek megjelenési idejéről csak nagy általánosságokban szól.³⁸

Kéri Borgia Ferenc legfőbb, idáig meg nem fogalmazott jelentősége mégis abban áll, hogy *első és máig egyetlen magyarként önálló munkában megírta a Keletrómai Császárság történelmét, s ezáltal a honi bizantinológia megalapozójává vált. A középgörög történeti adatok legnagyobb része az ő munkássága révén jutott a magyar történeti köztudatba.* Különös, de épp Bizánc-kutatása magyarázza a 230 éve halott jezsuita tudós viszonylagos elfeledettségét: egyetemes tárgyú művében a magyarokról szóló előadás szükségszerűen töredezettre és hiányosra sikeredett, holott ez idő tájt ismét a nemzeti történelem került az érdeklődés középpontjába.

Anonymus *Gesta Hungarorum*a első kiadása óta (1746)³⁹ ellenállhatatlan erővel vonzott minden múltba néző tekintetet a hazai hagyomány felé. Időbe telt, amíg beilleszkedett a honfoglalás már ismert forrásai közé, ám ezután bevett gyakorlattá vált, hogy a Névtelen alkotását bizánci írók – elsősorban VII. Konstantin császár – feljegyzéseivel vetették össze. Ezt az utat Pray György (1723–1801) jelölte ki a magyar történetírás számára.

²⁹ HORÁNYI ELEK: *Memoria Hungarorum* II. Bécs, 1776. 333.

³⁰ KATONA ISTVÁN: *Historia critica regum Hungariae* XXXIX. Buda, 1809. 968.

³¹ PRAY GYÖRGY: *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Bécs, 1761. 315. (Pray 1761.)

³² SZABÓ KÁROLY: Bíborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. In: Magyar Akadémiai Értesítő 1860. 61–167. (Szabó 1860.)

³³ DARKÓ JENŐ: A bizantini philologia fejlődése, mai állása és feladatai. In: Egyetemes Philologiai Közlöny 1902. 700–715. (Darkó 1902.)

³⁴ VÁSÁRY ISTVÁN: A magyar őstörténet kutatásának hagyományai. In: Magyar tudomány 1980. 369.

³⁵ MORAVCSIK 1934. 26.

³⁶ „*quae vocabula etsi non nihil in Grajum sermonem detorta Ungaricam certe originem aperte redolent*” KÉRI 1740. 87. MORAVCSIK GYULA: *Byzantinoturcica* I. Bp. 1942. 3. (MORAVCSIK 1942.) A berlini kiadások már nem tartalmazták az idézetet, de a téves évszám rögzült bennük. MORAVCSIK 1942. 219., 1958². 375., 1983³. 375.

³⁷ HÓMAN 1938. 399.

³⁸ OLAJOS 1995. 383.

³⁹ BÉL MÁTYÁS kiadása. In: JOHANN GEORG SCHWANDTNER: *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. Bécs, 1746. 1–38.

Az *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* (1761)⁴⁰ szerzője számára a IX. századi magyar történelem alapkérdésévé vált az első fejedelem személye: Álmos, vagy Árpád? Pray koponyájában Anonymus birokra kelt a Biborbanszületettel. A valóságban soha le nem folytatott vitájukat a jezsuita szenvedélyes tudósi természete hívta életre. Bíráló alkata egyértelműsége törekedett és ehhez az út – eddig nem látott anyagismerete révén – a források szakadatlan ütközésén keresztül vezetett. A gesta írója felett érdes szavakkal ítélkezik: „*Béla Jegyzője pedig abban, hogy Álmost első fejedelemnek állítja, akinek vezérletével a magyarok kijöttek Szkítiából, erősen téved a Biborbanszületett tanúságához képest, őserinte ugyanis a türkök felett egyetlen más fejedelem sem gyakorolt hatalmat Árpád előtt*”.⁴¹

A DAI. 38. fejezetéből vett kitétel rendre visszatér későbbi fejtegetéseiben, csak hogy ez a sarkalatos tanná merevített megállapítás nem adott Konstantinnak kizárólagos tekintélyt. Egy másik helyen (40. fejezet) a császár úgy emlékezik, hogy a bolgár háború idején a magyarok élén Levente állt, azt sugallva ezzel, hogy Árpád ekkor már nem volt életben: ezt Pray György Georgios Monachus Continuatus alapján utasította el.⁴² E forrásból előkerült Kusán is; őt könnyen azonosította a nyugati források Kusáljával.⁴³ Sokkal inkább figyelemre méltó Kusán beillesztése a magyar főméltóságok közé, minthogy annak idején Timon Sámuel elmulasztotta Árpád vezér és Kusál király címének összehasonlítását,⁴⁴ Pray György már a bizánciaktól nyert többlettudással felvértezve foglalta rendszerbe a IX. századi magyarság hatalmi viszonyait. Végkövetkeztetésében kizárja Kusán királyságát: szerinte Árpád társa a legfőbb hadvezér, esetleg karcha lehetett.⁴⁵ Pray álláspontja tudománytörténeti jelentőségű: a legújabb kutatásban megfogalmazott Árpád künde – Kusál gyula-kettősség gondolata⁴⁶ eképp a XVIII. századba mutat vissza.

Pray György elsősége a Konstantinnál fennmaradt X. századi Árpádok elrendezésében is vitathatatlan, mivel Kéri Borgia Ferenc megelőgedett a nevek pusztja felsorolásával.⁴⁷ Az *Annales veteres*ben közzétett származásrend mégsem bizonyult mindenütt időtállóknak. A DAI. 40. fejezetében található ellentmondást, tudniillik a korábban említett Levente későbbi kihagyását az Árpád-fiak közül, még fel tudta oldani azzal, hogy az elsőszülött korai halálát feltételezte, hanem a családfa ágaiba végül belegabalyodott, amint ezt Fajsz esete példázza: őt *Phalitz*, *Phales* néven két külön személyként szerepelteti.⁴⁸ Hasonlóképpen felemás gyümölcsöt érlelt ama törekvése, ahogy adatait nem csupán történeti, de nyelvi szempontból is vizsgálta. A „*Sabart-asphali*” formában idézett név mögött a szabirokat és az efitalita hunokat vélte fölfedezni,⁴⁹ de „*Atel et Cusu*” is fogalompárrá lett általa, utótagjában a Bug (*Cubu*) folyó megjelölve.⁵⁰ Mindezek beármýekölják sikerültebb szófejtését, holott első magyarként ő oldotta meg a mazarok

---

⁴⁰ E könyvének hatására rendi eljárói felmentették papi, tanári teendői alól, hogy kizárólag kutatásainak élhessen. HÓMAN 1938. 407.

⁴¹ „*Belae vero Notarius in eo, quod Almus primum ducem posuit, cujus auspicio Hungari ex Scythia egressi sint, vehementer lapsus est teste Porphyrogenita, qui Turcis nullum ducem suprema potestate praeditum ante Arpadum fuisse*” PRAY 1761. 310.

⁴² PRAY 1761. 326.

⁴³ PRAY 1761. 328.

⁴⁴ TIMON 1733. 342., 319.

⁴⁵ PRAY 1761. 343.

⁴⁶ KRISTÓ GYULA: Honfoglaló fejedelmek. Árpád és Kurszán. Szeged, 1993. (KRISTÓ 1993.)

⁴⁷ KÉRI 1740. 87.

⁴⁸ PRAY 1761. 343.

⁴⁹ PRAY 1761. 306. V.ö. MORAVCSIK–JENKINS, DAI. II. 147., MORAVCSIK, ÁMTBF. 43.

⁵⁰ PRAY 1761. 307. V.ö. SZABÓ 1860. 123.

rejtélyét; nevüket a kazárok nyilvánvaló elírásának minősítette.⁵¹ Pray György munkásságával delelőjére ért a jezsuita bizantinológia. A középgörög források ezután háttérbe húzódtak; a hazai hagyomány – főleg Anonymus gestaája – visszahódította uralmát. Az már a magyar történetírás újabb érdekessége, hogy a „nemzeti fordulatot” Pray 9 évvel fiatalabb rendtársa hajtotta végre.

Katona István (1732–1811) a felhalmozott tudásanyagot készen kapta jezsuita íróelődeitől, ám anonymusi ihletettsége új irányt szabott a honfoglalás korának megítélésében. Ez a törekvés jól érvényesül az első magyar fejedelem kilétét taglaló „Konstantin – Anonymus-vita” újragondolásában. A *Historia critica primorum Hungariae ducum* (1778) már fejezetcímeiben is elárulja: Katona Prayjal ellentétben Álmost, s nem Árpádot tartotta első fejedelmünknek.⁵² A *Gesta Hungarorum*on alapuló vélemény kifejtésekor pedig egy új írói magatartás bontakozik ki, amely szintén szokatlan az *Annales veteres*ben tapasztaltakhoz képest: ott Pray az ellentéteket élezte ki, itt Katona a gesta és a *DAI*. hasonló vonásait hangsúlyozza, mint például a hét vezér, illetve hét törzs szerinti tagolódást.⁵³ Az egyeztető szándék ugyanakkor nem egyenrangúnak ítélt forrásokra irányul: a Névtelen művéhez pusztán kiegészítőleg társulnak a külhoni kútfőkből mert adatok.

A fordulat a bizánci emlékek kiértékelésében érezte igazán hatását. Katona István a mazar-kérdés újbóli (félre)magyarázatával igen jelentős visszalépést tett: Kéri Borgia tévedését a XIX. századra örököltette át,⁵⁴ ahol Szabó Károly tartósította azt.⁵⁵

Katona nagy figyelemmel tekintett a honfoglaló törzsek nevére. Elemzéseiben érdekes módon rossz irányban indulva bukkant helyenként jó megoldásokra. Tévfútra az vitte, hogy a Kabar, Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi alkotta szövetséget a kazárok azon nyolc törzsének hitte, akik elszakadva övéiktől a türkökhöz, azaz a magyarokhoz csatlakoztak.⁵⁶ E félreértés Pray György történetkritikai értekezéséből eredt, amelyet *Annalesei*hez fűzött.⁵⁷ Hibái ellenére sem lehet azonban elvitatni tőle, hogy Katona István volt az első honi tudós, aki a konstantini ékes középgörögtségbe burkolt törökös neveket megkísérelte az újkori magyar nyelvhasználat szerint azonosítani, s Nyék, Megyer, Tarján és Keszi helyes megfeleltetésével éppen félsikerrel járt.⁵⁸

Jóval elgondolkodtatóbbak Katona István személynévféjtései. Mind kritikai történetében,⁵⁹ mind magyar kortani kivonatában, az *Epitome chronologica rerum Hungaricarum* (1796) lapjain⁶⁰ megpendítette Előd és Levedi azonosságát; e nézet ma is él.⁶¹ Katonának szintén feltűnt Levente hiánya. Igaz, a *DAI*. 40. fejezetében található ellentmondásra Pray György

---

⁵¹ PRAY 1761. 324.

⁵² KATONA ISTVÁN: *Historia critica primorum Hungariae ducum*. Pest, 1778. „*Almus, Dux I.*” 34–107., „*Arpadus, Dux II.*” 107–268. (KATONA 1778.)

⁵³ KATONA 1778. 36–38. Ld. még KATONA ISTVÁN: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum*. Pars I. Periodus Arpadiana. Buda, 1796. 10. (Katona 1796.)

⁵⁴ KATONA 1778. 48.

⁵⁵ SZABÓ 1860. 96. V. ö. 20. jegyzet.

⁵⁶ KATONA 1778. 97–98.

⁵⁷ PRAY GYÖRGY: *Dissertationes historio-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Bécs, 1774. 96.

⁵⁸ KATONA 1778. 98.

⁵⁹ KATONA 1778. 114.

⁶⁰ KATONA 1796. 15.

⁶¹ GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp. 1993. 2. 45.

irányította figyelmét,⁶² akitől a konstantini tévedésekre vonatkozó kritikát át is vette, ám Árpád első fiát nem a csatamezőn halva, hanem a családfán rejtőzve vélte felfedezni: „*nem azért hallgatta el amott Levente nevét, mert amidőn ő otthon vitézkedett, meghalt, hanem mert Jeলেখ, vagy egy másik Árpád-fi neve alatt lappangott, avagy kétnévű volt és a Levente, azaz bajvivó megszólítást előnévként vette fel.*”⁶³ Árpád vezértársa úgyszintén Katona révén vált hosszú időre Kurszánná: a Kusál, Kusán változatok természetesen Anonymus kedvéért szorultak háttérbe.⁶⁴

Még egy feltűnő tanújelét adta Katona alapos kutatói magatartásának, amellyel a nála egyébként kiegészítő szerepet játszó középgörög kútfők felé fordult. A *Historia critica* előszavában a Biborbanszületett császár munkái között említ egy bizonyos harcászati művet,⁶⁵ de aztán hamar eltekintett a számára értéktelen töredéktől: *Historia pragmatica Hungariae* (1782) című összefoglalásában a honfoglaló magyarok hadi tudományát elsőként elemző Katona csupán Regino, Aventinus és Anonymus ösztövére elmékedéseire támaszkodhatott.⁶⁶ Talán a szűkös források szegték kedvét, mindenesetre a háborús dolgokkal később már nem foglalkozott, holott nem sokat kellett volna várnia ahhoz, hogy az említetteknel messze bővebb kútfők adataihoz jusson.

1783-ban a VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) tollából való *Taktika* vált ismertté a hazai tudomány előtt; egyes részleteit görög és latin nyelven Kollár Ádám Ferenc (1718–83) tette közzé. Kollár Ádám még 1748-ban hagyta el a Jézus-Társaságot és a bécsi könyvtárba került, ahol feltétlen udvarhűsége révén egyre magasabb tisztségbe jutott, mindemellett zavartalanul kutathatott. Felhalmozott tudása tükröződik abban is, hogy a korábbi kiadásokon kívül a *Taktika* bécsi kéziratát is felhasználta.⁶⁷

Műve a Maurikios alapján készült, de a IX. század valóságát is tükröző⁶⁸ *Taktika* magyar fejezeteit és egyes szláv vonatkozású részleteit tartalmazza.⁶⁹ Nemzeti tudományosságunk érthetően kevesebbet foglalkozott azzal, hogy mit írt Leó a szlávokról, csakhogy Kollár annál inkább törődött vele. Csakhogy emiatt kihasználatlanul hagyta a Katona István előtt még meg nem nyíló lehetőséget, s nem vetette össze a magyar harcművészet latin adatait Leó bő értekezésével: jobban érdekelte távoli őseinek történelme. Olyannyira, hogy amíg könyvének magyar fejezetében pusztán Bölcs Leótól idéz, addig a szláv történetben megszólaltatta fiát is: Biborbanszületett Konstantin a *DAI*. 36. – egyébként dalmát ügyeket tárgyaló – fejezetével képviselteti magát; a görög eredetit itt is latin fordítás egészíti ki.⁷⁰

A *Taktika* szó szerint regényes úton jutott történelmi köztudatunkba, hiszen e harcászati mű első felhasználója és népszerűsítője Dugonics András volt. 1786-ban írott nagy hatású történelmi regénye, az *Etelka* bevezetőjében így mutatja be könyvét: „*Le-irtam Régi Magyarainknak Vitézségeket;... Ellenségeik ellen Hadi-mesterségeket. Mind-ezeket nem újjamból*

⁶² KATONA 1778. 159–160. V. ő. Pray 1761. 343.

⁶³ „*Non igitur ea de causa Liunticam ibi non nominat, quod, dum rem fortiter domi gerit, mortem oppetierit; sed vel quia sub Jeলেখi vel alterius alicuius Arpaði filii nomine latuerit, vel binomius fuerit, ac appellativum Leventae, seu pugilis, agnomen adsciverit.*” KATONA 1778. 160. V. ő. MORAVCSIK, ÁMTBF. 47.

⁶⁴ KATONA 1778. 160–161. V. ő. KRISTÓ 1993.

⁶⁵ KATONA 1778. 4.

⁶⁶ KATONA ISTVÁN: *Historia pragmatica Hungariae* I. Buda, 1782. 22–25.

⁶⁷ KOLLÁR ÁDÁM FERENC: *Historia iurisque publici regni Ungariae amoenitates*. Volumen I. Bécs, 1783. 13–14. (KOLLÁR 1783.)

⁶⁸ MORAVCSIK GYULA: Bölcs Leó Taktikája, mint magyar történelmi forrás. *Századok* 1951. 334–353.

⁶⁹ KOLLÁR 1783. 20–44., illetve 64–71.

⁷⁰ KOLLÁR 1783. 84–87.

szoptam; hanem ama' Nap-keleti Bölcs Császárnak, Leónak Írásiból vettem. Ez jól ismérte az akkori Magyarokat. Élt-is segítségekkel a' Bolgárok ellen. Ha Magyar lett volna; jobban a' Magyarokat meg-nem-dicsérhete volna.” Meglepő Leó ily gyors elismertsége, ugyanis három évvel felbukkanása után Dugonics szemében Anonymussal egyenértékű szerzővé emelkedett: „Így tehát egy Császár, és egy Író-deák gyűjtotta-meg előttem a' mécsset, mely szinte el-aludt Országunkban, ha Schwandmer, és Kollár fel-nem-élesztették volna. E' két Tudós embereknek Hamvok is áldásra, és emlékezetre méltók a hál'-adó Magyaroknál.”⁷¹

A későbbi idők nem igazolták Dugonics lelkes áradozását. Kollár Ádám Ferenc bizantinológiai érdemei elhalványultak, illetve valótlan vonásokat vettek fel. Darkó Jenő a *DAI* magyar vonatkozású részeinek kiadásáért is méltatta,⁷² csak hogy a konstantini szöveg közlését egy soha nem volt Kollár-könyvben vélte felfedezni. A középgörög kutatás kizárólag *Amoenitates*a által gazdagodott, de utolsó művének további jogtörténeti fejezetei elvonták a figyelmet a *Taktika*-szemelvényekről.

A magyar bizantinológia sorsát az a vonzerő határozta meg, amelyet az új forrásokkal gazdagodott nemzeti múlt bocsátott ki. A honi középgörög tanulmányok őstörténetét fémjelző három jezsuita a fokozatosan magyarközpontúvá váló Bizánc-kutatás egy-egy állomását személyesíti meg, míg negyedik – a renddel szembefordult – társuk a legrésztesebb honfoglaláskori magyar hadtörténetet tette közzé. Elsőként Kéri Borgia Ferenc, az új, akkor még egyetemes tudományág létrehozója tűnt ki a bizánci források helyenként nemzeti szempontú megközelítésével; majd Pray György volt az, aki a keleti császárság íróit bevezette történelmünk neves és Névtelen jegyzői közé; ott Katona István állapította meg a középgörög feljegyzések alárendelt helyét a magyar historiában. Kollár Ádám Ferenc egyetlen, de annál jelentősebb forrással bővítette a bizánci ismeretek körét. A folytatást még az 1773. esztendőben kelt pápai bulla akasztotta meg a Jézus-Társaság feloszlásával. A tudományélesztő szellemi közösség megszűnt, az ott megszerzett műveltséget Pray és Katona már csak személyében vitte tovább. A két köztiszteletben álló egyházi halála után a magyarság figyelme a régmúlt szemlélésétől újra saját kora felé fordult.

---

⁷¹ DUGONICS ANDRÁS: *Etelka*. Pozsony–Kassa, 1788. A₁–A₃.

⁷² DARKÓ 1902. 710.

THE JESUIT BEGINNING OF OUR BYZANTINOLOGY

Although some Middle Greek codices were kept in the Bibliotheca Corvina, the scientific treatment of the Byzantine sources started only in the XVIIIth century in our country. The first period of the researchwork is connected with four Jesuit sacristans. The Middle Greek informations of the early Hungarian past – for example emperor Constantine's VII details in 1740 – were introduced to the native historical commom knowledge by Ferenc Borgia Kéri (1702–68). He was the establisher of the Hungarian byzantinology and the only domestic scientist up till now, who wrote a synthesis about the history of the East Roman Empire. These important sources were compared with the national tradition by György Pray (1723–1801). On the other hand István Katona (1732–1811) gave them an inferior role to Anonymus. Ádám Ferenc Kollár (1718–83) was the publisher of the Hungarian chapter from emperor Leo' s VI *Tactica*. The work was continued after the dissolution of the Jesus Society (1773), but when Pray and Katona died, the first part of the Hungarian byzantinology was finished.